

www.merhabahaber.com

Cilt: 14 • Sayı: 19
11 HİZARAN 2014 ÇARŞAMBA

Merhaba

gazetesinin her Çarşamba
okurlarına armağanıdır.

KADEMİK

Sayfalar

Hazırlayanlar: **M. Ali UZ - Serdar CEYLAN**
maluz@merhabagazetesi.com.tr • srceylan@hotmail.com

**ABDÜRREŞİD
İBRAHİM'İN
TÜRKİYE VATANDAŞLIĞI
SERÜVENİ VE KONYA HAYATI**

Doç. Dr. Caner ARABACI

Doç. Dr.
Caner ARABACI

ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN TÜRKİYE VATANDAŞLIĞI SERÜVENİ VE KONYA HAYATI*

Rusya-Sibirya Türklerinin liderlerinden, seyyah, yazar, bilgin bir şahsiyet olan Abdürreşid İbrahim'in, Osmanlı Devleti ve sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne özel bir ilgisi vardır. Çünkü Osmanlı Devleti'ni, o yıkıldıktan sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ni "vatan" görmektedir. İkisine de farklı zamanlarda vatandaşlık için başvurmuştur.

Osmanlı Vatandaşlığı Öncesi Kısa Hayat Hikâyesi

Abdürreşid İbrahim, Batı Sibirya Tobolsk-Tara 23 Nisan 1857 doğumludur (Vefatı: Tokyo 17 Ağustos 1944). Küçük yaştan itibaren öncelikle eğitim ve öğrenme gayreti içinde olmuştur. Ardından içinden çıktığı toplumun haklarını savunma ve iyileştirme çabasına girer. Bu konuda yılgınlık göstermez. Yayınladığı eserler, dergiler yanında, bütün ülke çapında dört ayrı büyük kongreyi toplamada etkin olmuştur. İki izinsiz gerçekleştirilen kongreler, onun azminin seviyesini göstermeye yeterlidir.

Abdürreşid İbrahim, gezgin bir bilgedir. Mehmed Âkif, "Süleymaniye Kürsünde", onun dilinden seyahatlerini şöyle özetler: "Şarkı baştanbaşa yıllarca dolaştım, gezdim;/Hem de oldukça görürdüm, kafa gezdirmezdim!/Bu Arapmış, bu Acemmiş, bu Tatarmış demedim;/Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim."

Onu, demir çarık, demir asa yollara düşüren gayretin temelinde, "gayesi" vardır. Âkif, ideal yapısını şöyle vurgular: "Yeniden davranırım, eğlenemem bir yerde,/Ne cihan kaygısı derman bu devasız derde/Ne de can, sonra falan duygusu engel, heyhat!/Can, cihan, hepsi de boş, 'gaye'dedir varsa hayat."

Tara'dan Japonya'ya defalarca gidip-gelen Abdürreşid, Uzak Doğu'nun

"parlayan yıldızına", önem vermektedir. Japonya'da ilk İslam tohumlarını atan Abdürreşid İbrahim, bir ara ziyaret ettiği II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak, Japonya'da İslâm'ın yayılması için destek istemiştir. Padişah gözünde o; Japonya'da "İslamiyeti yaymayı mukaddes vazife sayan", "Kazanlı Müslüman alim"dir. "Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Rusça ve Japonca" bilen, "kırk yaşından sonra Fransızca ve Latince" öğrenmiş biridir.

7 Ekim 1909'da, Bombay'dan gemi ile Hicaz'a hareket eder. 1910 yılında Haccını ifa eden Abdürreşid İbrahim, Hicaz Demiryolu ile Beyrut'a, oradan da gemi ile İstanbul'a gelir.

İstanbul'a geldikten sonra, *Sıratı müstakim* dergisi idarehanesinin düzenlediği konferanslara katılır. Sultanahmet, Ayasofya, Şehzadebaşı Camilerinde vaaz tarzında yapılan bu konferanslara, en az beş bin kişi iştirak etmiş, cemaat dışarılarına taşmıştır. Konferanslarda, halka Abdürreşid İbrahim, "Sibiryalı Meşhur Seyyah-ı Şehir", "Hatib-i Şehir" diye takdim edilir. Bursa ve İstanbul'da düzenlenen konferansların konusu, Âlem-i İslâm'ın durumudur. "Bembeyaz lihye-i pakiyle (temiz ak sakalı) beyaz destarı/O mehib (heybetli) alını, o pek munis olan didarı (yüzü)" ile dinleyicileri üzerinde etkilidir.

İstanbul'da Sultanahmet civarında bir eve yerleşen "iri, babayiğit" Abdürreşid İbrahim, boş durmaz. Bir taraftan yakın dostu Mehmed Âkif'in başyazarı olduğu *Sıratı müstakim* ardından *Sebilürreşad* olan dergide yazılar yayınlarken, diğer taraftan, *Tearüf-i Müslimin* adıyla bir dergi çıkarır. Dergi, adının anlamı gibi, Müslümanların birbirini tanımasını, dertlerini öğrenmesini ve kardeşliğin gelişmesini hedef almaktadır.

1911'de İtalyanların saldırması üzerine Abdürreşid, Trablusgarb'a, cephe-

* Bu özel sayı, Doç. Dr. Caner Arabacı'nın çalışmasından özetlenerek hazırlanmıştır.

ye gitmeye karar verir. 54 yaşındadır. Yerinde duramaz. Bir ateş yüreğini kaplamıştır. Yaşı itibarıyla, ön safta savaşmasa bile, “cihad edenlere su verme” işine yaramak niyetiyle yola düşer. Trablusgarb’ta beş ay kaldıktan sonra İstanbul’a döner. Trablusgarb, Cumhuriyet devri lider kadrosu ile yakından tanışma zeminini de oluşturmuştur. Trablusgarb Savaşı hakkında verdiği konferanslar, büyük ilgi görür. Bu sıra Eşref Edib’in gayretiyle, Âlem-i İslâm adlı hatıratı, İstanbul’da basılır (1912) ve adeta kapışılır. Artık Osmanlı vatandaşlığına müracaat zamanı gelmiştir.

Osmanlı Devrindeki Vatandaşlığı

Çarlık Rusya’sının, Sibiryaya Türklerine karşı, baskı ve kimlik değiştirme zorlamaları Abdürreşid İbrahim’in gençlik devrinde artmaya başlamıştır. Buna karşı, Sibiryaya Müslümanlarının iyi yetişmeleri, uyanmaları için çabalar sarfetmiştir. Aynı amaçla kendisi bizzat eğitim kurumlarında çalışmış, gruplar halinde öğrenciyi eğitmek üzere İstanbul’a getirmiştir. O, Hilâfet merkezi İstanbul’suz, Rusya’da, İslâm varlığının korunamayacağı düşüncesindedir. Onun için ilk 1880’de olmak üzere 1910’a kadar kayda giren on defa İstanbul ziyareti vardır (Uzun, 1988, I/).

Tatarların büyük çoğunluğu, Hanefi Mezhebi’nden Sünni Müslümanlardır (Akiner, 1995, 62). Kiliselerde vaftiz ederek zorla Hıristiyanlaştırmak⁽¹⁾ gibi, Çarlık baskısı arttığı zaman, Müslüman Türklerin korunmalarını sağlamak üzere etkileyebildiklerini, Anadolu’ya hicret etmeye teşvik etmiştir. *Livâü’l-hamd* kitabının yayınlanış sebebi budur. Yetmiş bin kadar Sibiryaya Türk’ünün, 1908’lerde Anadolu’ya göç ettirilmelerinden maksadı açıktır: hem onların Müslüman olarak yaşamalarını temin etmek, hem ciddi bir tehdit altında olan Anadolu’nun, kimlikli insan unsurunu

artırarak korunmasını sağlamak... Göç sonrası gelişmeler, yani Trablusgarb, Balkan Savaşları, I. Dünya Harbi çöküntüleri; Ermeni, Rum isyanları, Birinci Dünya Harbi’ndeki Yahudi ihaneti, Bozok Yaylası dışında her yeri kaplayan kahredici işgaller göz önünde tutulursa, Abdürreşid İbrahim’in Anadolu’yu ikinci Anavatan olarak koruma kaygısındaki yüksek düşüncesi, daha iyi anlaşılacaktır. Onun Türk dünyası, İslâm Âlemi ile ilgili kuşatıcı düşünceleri, hayali değildir. Bizzat yerinde tanıyıp, aydın sorumluluğunu taşıyarak, geleceğe dönük kalkındırıcı, geliştirici pratik çözümler arama çabaları ile paralel gitmektedir. Bir yandan, seyyah olup “Demir çarık, demir asa” gezmiş; diğer taraftan, elinden kalemini düşürmemiştir. Konferans, vaaz ve konuşmaları, yazıları ile dolaştığı yerlerde etkili olmuştur. Mehmet Âkif, Bediüzzaman Said-i Nursi, Tahirü’l-Mevlevî; Rusya Müslümanları, Japonya vb. konularda bilgilendirip etkilediği şahsiyetlerden bazılarıdır. Fakat Abdürreşid İbrahim’in, çözülüş devrindeki fevkalâde gayret ve çabasının, günümüzde bilinmediği, hayat ve eserlerinin yeterince tanınmadığı kabul edilmelidir. Petersburg’da matbaa açıp yayınlar yapan, Kazan’da oğluna yayınlar yaptıran Abdürreşid, Rus polisinin takibindedir. Matbaası basılır, kendisi defalarca tutuklanır.

Ekim 1328/1912 tarihli müracaat dilekçesinde gün belirtilmemiştir. Arşiv belgesinin tarihi, 25 Ekim 1913 tarihini taşımaktadır. Şu hale göre belgenin, arşive maloluş tarihi bir yıl sonradır.

Müracaat sırasında, Fevziye, Kadriye ve Fâika isimli üç kızı, Timur isimli bir oğlu, eşi Ayân Hanım olmak üzere, altı kişilik bir ailesi vardır. Oğlu, beş yaşındadır. Demek ki büyük oğlu henüz yanlarında değildir. Vatandaşlık için müracaat ettiklerinde küçük oğlu ile kızları yanındadır. Dilekçesinde, Rusya’dan mevcut aile fertleri ile birlikte firar ederek, Osmanlı Hilâfetine, göçmen olarak sığındığını özellikle vurgulamaktadır. Dikkat edilirse, büyük kızı ile hanımı arasında, dokuz yaş fark bulunmaktadır. Çünkü ilk eşi vefat etmiştir. Beraberinde getirdiği eş, ikinci hanımıdır. (BOA), 24/Za/1331 Hq-/25.10.1913, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ.HR.).

(1) Kuzeyde, Hıristiyanlaşmış Türklere “Kireşin” denmektedir. Bu zümre için, “Rus misyonerlerinin dini propagandasını destekleyen”, Türkçe ve Rus alfabesinde yayınlar yapılmıştır. Sığış Haberleri (Vyatka, 1915), Dus (Ufa, 1916), Kireşin (1918), Haberler (1918), Kızıl Saldat (1919), Alga Taba, Kızıl Âlem ve Kingeş (1922) bunlardan bazılarıdır (Arat, 1957, 7/384). 16-18. Yüzyıllar arasında az sayıda Tatar, Hıristiyan olmuştur. Fakat bunların çoğu, 19 ve 20. Yüzyıl başlarında tekrar Müslüman olmuşlardır (Akiner, 1995, 62).

24 Zilkade 1331/12 Teşrinievvel 1329 tarihli, Miladi Takvime göre 25 Ekim 1913 Cumartesi günü, resmen Osmanlı vatandaşlığına kabul tarihidir. Kabul ediliş tarzının, “Fevkalâde” olduğu da belirtilmiştir. Artık bundan sonraki işlemleri takip işi, Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa’dadır. Zira Sait Halim Paşa, aynı zamanda Dışişleri Bakanıdır. (BOA, 24/Za/1331, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ..HR.).

Abdürreşid İbrahim, uzun bir süre önce gelmiş ve hiç de sıradan olmayan bir tutum içinde yaşamıştır. Nerede işgal, saldırı var o, oradadır. Anavatan durumunda olan Osmanlı Devleti’nin korunması, diğer mazlum Türk ve İslâm diyarlarının korunması anlamına gelmektedir. Vatandaşlığa geçme, ancak Balkan Savaşları sonrasında mümkün olmuştur.

Bundan sonraki yıllar, kan ve ateşin arttığı bir zaman dilimi olacaktır. Bir afet olan Balkan Harbi ardından, Birinci Dünya Harbi gelecektir.

Felaketler peş peşe sükün etmektedir. Balkan Savaşları sırasında, serhat şehri Edirne, Bulgar sızması altına düşmüştür. Abdürreşid İbrahim, o sıralar çıkardığı İslâm Dünyası adlı dergide, bu toprakların kaybedilmemesi için bütün dünya Müslümanlarını cihada çağırır. Japonya, Çin, Hindistan, Singapur, Cava, Malezya’daki dostlarına mektuplar yazarak, onları cihada davet eder. Her taraftan, maddi yardım ve gönüllü toplandığı haberleri gelmektedir. Yalnız, bir İslâm ülkesi olmayan Japonya’daki durum farklıdır. Orada Edirne’nin düşüş haberini, bazı gazeteler, siyah çerçeveler halinde halka duyurmuştur. Bu durum, Abdürreşid’in Japonya’da, ülkemiz adına oluşturduğu kamuoyu hakkında fikir vermektedir.

Birinci Dünya Harbi, aslında Avrupa’nın bir iç savaşı durumundadır. Fakat Almanya etkisi ile, harbe katılırız. Bundan sonra harp; İslâm âlemini temsilen Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında hesaplaşmaya dönüşür. Artık, Osmanlı Devleti’nin yıkılması, Orta Doğu’nun paylaşılması, İsrail Devleti’nin kurulması, İslâm dünyasının yağmalanması, ilk dünya harbi ile gerçekleşecektir. Bunun farkında olan Abdürreşid İbrahim, 1915’te Sarıka-

mış’tadır. Doğu Cephesindeki bozguna, karınca kararınca karşı durmaya çabalar.

Savaşın bitiminden sonra, 1918’de Kiev’de Türk büyükelçiliğini organize ederek, karmaşa içindeki vatandaşları, sağ salim Türkiye’ye göndermek göreviyle, İstanbul’dan Rusya’ya gider. Bolşevik devriminin sancılı günleridir.

Rusya’da, ihtilâl günlerinin kargaşası devam etmektedir. Abdürreşid, Moskova’dan Petersburg’a ulaştığında, bildiği şehri tanıyamamıştır. Sokaklar hayvan leşleri, insan cesetleri ile doludur. Tara’ya dönerek, biri erkek, diğeri kızlara ait iki mektep açar. Halk, bilgiye açtır. Yaş sınırı gözetmeden, bütün şehrin Müslüman erkek ve kadınlarını, hanımıyla birlikte tedris ve talime başlar. Bolşevikler, medreseleri kaldırıp, kapatmakta, kendilerinden olmayanlara eklemek vermeyerek, açıktan ölmelelerini sağlamaktadır. Sükûnetle mücadele ederek, iki yıl Tara’da kalır.

Abdürreşid İbrahim, bu defa yanında oğlu olduğu halde, Doğu Türkistan’a gider. Burada büyük iltifat ve ikramlarla karşılanır.

Doğu Türkistan’dan, Moskova’ya dönen Abdürreşid İbrahim, Lenin, Stalin vb. ile yakın temasa geçerek, Türk halkının zarar görmemesine çalışır. Ama Bolşevik idare, gittikçe Rus şovenizmine dönüşerek Çarlık yönetimini aratır hale gelmiştir. Bunun üzerine, Rusya’dan ayrılarak, Türkiye’ye iltica eder (1925). İstiklâl Harbi ve Lozan Anlaşması sırasında, Rusya ile iyi ilişkiler gelişmiştir. Fakat Bolşevik Rusya’nın, Kızıl Ordu güçlendikçe genel seyri değişir. Geleneksel, Rus yayılcı politikası, öne çıkmıştır.

Abdürreşid’in T. C. Devrinde Vatandaşlık Serüveni

Abdürreşid, Rus İhtilâlinde bir süre sonra, “bütün aile efradıyla birlikte Türkiye’ye hicret etmiştir.” Dağınık aile, Türkiye’de özellikle Konya’da bir araya getirilmeye çalışılır. “Kızları tahsillerini, Türkiye’de ve Almanya’da görmüşlerdir. Oğullarından Münir İbrahim, Türkiye’de orta tahsilini bitirdikten sonra Japonya’ya gitmiş ve Tokyo Darülfünununda (üniversite), tahsilini ikmal etmiş ve orada birkaç

sene memuriyette kalarak” Türkiye’ye dönmüştür.. Üvey biraderi Oafa (Ufa?) Aytekin, tahsilini bitirdikten sonra, Japonya’da kalmıştır. Halen orada yaşamaktadır (Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Arşivi (DEUMA)⁽²⁾, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Konya Vilayeti Polis Müdüriyeti’nin, “İslâm Aleminde” başlıklı Tokyo’da yayınlanan, adının *Japon Muharriri* olduğu belirtilen (doğrusu: *Yeni Japon Muhbir’dir*), Türkçe yayından Tercüme Sureti).

Abdürreşid İbrahim, Konya’ya geldikten sonra neler yapmıştır? Aile fertlerinin durumu nedir? Kimlerle ilişkiler kurmuş, nerelere gidip-gelmiştir? Yazışmalara yansıdığı kadarıyla takip etmek mümkün olmaktadır.

O, Rusya’dan İstanbul’a geldikten sonra Türkiye’de, Sibirya’dan hicretleri için çalıştığı, Konya’nın Cihanbeyli İlçesi’nin Böğürdelik (Reşadiye) Köyü’ne yerleşir. Abdürreşit için köy hayatı, bir çeşit gönüllü sürgün dönemidir (1925-1933). Fakat köyde boş durmaz. Öğrenciler yetiştirir, hayvancılıkla uğraşır. Düşünce ve bilim alanındaki çalışmalarına, seyahatlerine ara vermez. Fırsat buldukça da İslam dünyasının problemlerini dile getiren eserler kaleme alır. Yalnız eserlerini, artık farklı bir değişim dönemini yaşayan Türkiye’de bastırması mümkün değildir.

Abdürreşid’in, 1928’lerde Konya Valisi İsmail İzzet Bey’le iyi ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Bu ilişkiler üzerine İzzet Bey, Reşadiye Köyü’nün kaza merkezi haline dönüştürülmesini sağlamak üzere köy sakinlerine, Ziraat Bankası’ndan kredi verir. Onları yatırıma teşvik eder. Abdürreşid’in, Cihanbeyli Müftülüğü’ne atanması için iki defa teşebbüste bulunur. Bunlardan birisi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde (BCA) bulunmaktadır. Vali’nin Başbakanlığa, doğrudan Abdürreşid’in müftü tayin edilmesi teklifinin, iki ana gerekçesi vardır. Bunlardan birisi, cihan çapındaki şöhreti, diğeri inkılâbın ateşli taraftarı olması, asri yaşantısı ile çevreye örnek olacak geniş bir aileyi yörede tutmasıdır. (BCA,

24/12/1928, D. 22934, FK. 30..10.0.0, YN. 192.314..15.).

Bir ilçenin değil, Rusya Müslümanlarının kadılığını yapan Abdürreşid, yalnız henüz Türkiye Cumhuriyeti vatanı değildir. 1929 yılında, İstanbul-Fatih, Molla Gürani Mahallesi 8/64 cildin II sayılı evi üzerine kayıt edilerek, Türk Vatandaşlığına alınmıştır (BCA, 8/8/1935 S. 2-3130, D. 2-422, FK. 30..18.1.2, YN. 57.67.6.).

Diyanet İşlerinin istediği belgelerden bir kısmı böylece tamamlanmış olmaktadır. Fakat Abdürreşid İbrahim, Konya Valiliği’nin teşebbüslerine rağmen tayin edilmediği gibi, 1929-1931 arası uzun süreli yurt dışı seyahatlerinden sonra yakın takibe alınmıştır.

İçişleri Bakanlığı, Abdürreşid’in gidip-gelebileceği iller ile, yakınlarının bulunduğu yerlere takip, gözleme (tarassud) ile ilgili emirler vermiş, Konya, Ankara, İstanbul, İçel, Malatya Valiliklerinden yazılar, bir merkezde toplanarak incelenmiştir.

İçişleri Bakanının, Konya Valiliğine gönderdiği, 01 Şubat 1931 tarihli emirde, “Hoca Abdürreşit İbrahim hakkında” bazı iddialar ortaya konup bunların araştırılması istenmiştir. Bakanlık, “Rusya’nın eski kadılarından (Abdürreşit İbrahim) isminde bir şahsın Hicaz’da Bolşevik mümessili (Nezir Efendi Turekulof) ile beraber komünistler lehine ve İslâm âleminin Bolşevikler tarafından tahlis edileceği hakkında propaganda yaptığı haber alınmıştır. Bu şahsın bu sene Hicaz’a gittiği ve Mısır’a veya İstanbul’a avdet ettiği de öğrenilmiştir. Hicaz’da propaganda yapan hoca Abdürreşit İbrahim, Reşadiyeli Hoca Abdürreşit midir? Tedkiki ve kendisinin halen bulunduğu yerin öğrenilmesi ve Hicaz’a giden hacılardan da tahkik olunarak vaki ise hakkında derhal kanuni takibat icrası ve neticenin iş’arı rica olunur efendim. Dahiliye Vekili” (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 01.02.1931).

Konya Valisi İzzet Bey’in, İçişleri Bakanına cevap yazısı, bir buçuk ay sonra, 19 Mart 1931 tarihindedir. Buna göre Abdürreşit, Eylül veya Ekim 1929’da Ankara’ya gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Ankara’dan İstanbul’a, oradan da Hicaz’a gittiği öğrenilmiş-

(2) Belge temininde yardımcı olan Dr. Muammer Gül’e teşekkür ederim.

tir. Yeni alınan habere göre, Şubat 1931'de İstanbul'a dönmüş, oradan da Ankara'ya gelmiştir. Ankara'da, oğlu Münir Bey'in yanında kalmaktadır (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.03.1931 tarih ve 287 sayılı Konya Valiliği yazısı).

O sıra Reşadiye'de (Böğrüdelik), Demir adındaki küçük oğlu ile hanımı bulunmaktadır. Üç kızından Kadriye, Finlandiya'da öğretmenken, geçen yıl (1930) Ankara'ya dönmüş, bir okulda çalışmaktadır. Fevziye adlı kızı, İstanbul'da bir risale yayınlamakta, Sabahat adlı kızı ise, Konya'daki Kız Muallim Mektebi'nde halen (1931) talebedir. Abdürreşid, ekonomik yönden zor durumdadır. Valinin değerlendirmesi; "Abdürreşid Efendi'nin, Reşadiye ve civarı mahallerde bulunan bazı kimselere borçlu olduğundan, Reşadiye'ye gelemeceği bittahkik anlaşılmıştır arz eylerim efendim" tarzındadır (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.03.1931 tarih ve 287 sayılı Konya Valiliği yazısı).

Valilik, Abdürreşid İbrahim hakkında, aile fertlerinden, borçlarına kadar bilgi toplamıştır. Böğrüdelik'te, hayatta kalan tek öğrencisi, Hakim Oğuz da o yıllar, borçlu olduğunu doğrulamıştır. Akşehir'deki Ziraat Bankası'ndan borç alan Abdürreşid, inek alarak hayvancılık yapmayı denemiş, fakat başarılı olmamıştır.

İçişleri Bakanlığı, valilerinden aldığı bilgilerle, Abdürreşid hakkındaki eksikliklerini tamamlamaya çalışır. Konya Valiliği, ardından Ankara Valiliğinden alınan bilgi, eksiklikleri tamamlama açısından işe yaramaktadır. Abdürreşid İbrahim'in, Münir Bey adındaki oğlu, 1931'de Demiryolları idaresinde çalışmaktadır. Konya Valiliği, Münir Bey'in, önce "Gazi hazretlerinin çiftliklerinde müdür muavinliği" yaptığını, ardından Japon şirketinde bir vazife ile meşgul olduğunu, 1931'de ise, Anadolu Demiryolları İdaresi Müfettişlerinden olduğunu belirtmektedir. (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 23.04.1931 tarih ve 674 sayılı Ankara Valiliği yazısı).

Şu hale göre, Konya Valisinin, bir ay önceki yazısında, Abdürreşid'in, borcundan dolayı köyüne dönemeye-

ceğini belirttiği günler o, köyüne dönmüş bulunmaktadır. Yalnız Ankara'da iken görüştüğü kimseler, hiç de sıradan insanlar değildir. Cumhurbaşkanı'nın Harbiye'den hocası, aynı zamanda Konya'da da komutanlık yapan milletvekili Naci (Eldeniz) Paşa, Başbakanlık Müsteşarı, ünlü Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi, Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya bunlardandır. Ankara Valisi Tandoğan, "Komünistler lehine propaganda yaptığı bildirilen Abdürreşid" hakkında, onun için biraz tedbirli ifadeler kullanmakta, Bolşeviklik iddiasını da Berlin'de yayınlanan bir Beyaz Rus gazetesine dayandırmaktadır. 25 Nisan 1931'de Bakanlık özel kalemine gelen gizli yazının sonunda, 2 Mayıs 1931 tarihli kırmızı renkli, "Maha yazalım" notu bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı, istihbarat teşkilatını da devreye sokarak Abdürreşid'i daha sıkı takip altında tutma düşüncesinde olmalıdır.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden anlaşıldığı kadarıyla; 1929-1931 yıllarında Abdürreşid'in, Türkiye'den yurt dışına iki defa çıkarak ziyaretler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Birisi, 27 Şubat 1929'da vapurla Mısır'a, ardından Hicaz'a gidip İstanbul'a dönüşü 1931 Şubat'ında olan seyahatidir⁽³⁾. Buradan Ankara'ya, Mart ayında da Böğrüdelik Köyü'ne ulaşmıştır. İkincisi, yaklaşık on ay sonra, 1931 yılının kış aylarında kara yolu ile İskenderun, Beyrut, Kudüs üstünden Mehmet Âkif'in bulunduğu Mısır-Hilvan'a seyahattir.

Yalnız, nereye gittiği, hangi temaslarda bulunduğu, sorgulandığını bilmektedir. Bunun için uygun gerekçeler geliştirmiştir. Kudüs'teki İslâm Kongresi'ne katılmasının istenmediğini, Osmaniye Valisi hissettirmiştir. Fakat Abdürreşid, sağlığı için Hilvan'daki sıcak çamura gideceğini, dolayısıyla Kudüs'ten geçeceğini belirtmiştir. Ardından, eğer İslâm Kongresinde nelerin olup-bittiğini devlet öğrenmek istiyorsa, madden desteklemeli mesajını vermiştir. Böylece hem kongreye katılacak

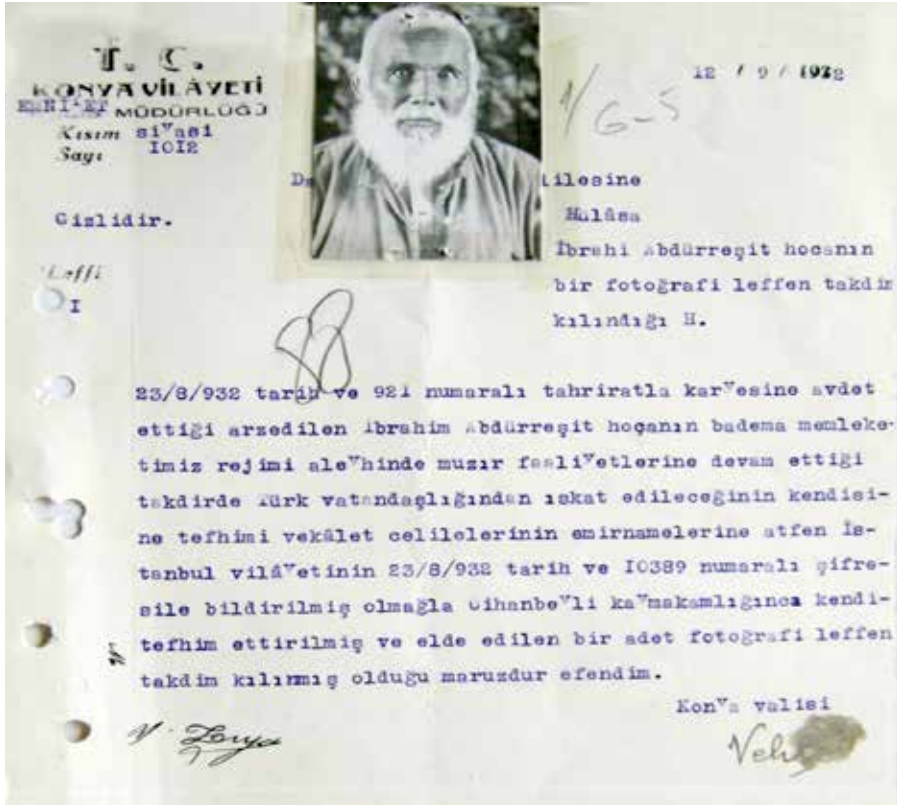
(3) Abdürreşid'in, 1931'de İsviçre'de olduğu yolunda, Tokyo'da yayınlanan *Japon Muhbiri* adlı dergi alıntısından bir iddia bulunmaktadır (Bkz. DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Konya Vilayeti Polis Müdüriyeti'nin "İslâm Âteminden" başlıklı Tokyo'da yayınlanan *Japon Muharriri* adlı Türkçe yayından Terçüme Sureti).

hem de maddi sıkıntısını azaltacaktır. Burada, İsrail'in kurulmasına, dolayısıyla İngiltere'nin Orta Doğu politikasına karşı duruş sergileyen meşhur Kudüs Müftüsü Emin el Hüseyini ile görüşmelerinin olması da mümkündür. Yeni Türkiye'nin, İngiltere'yi üzmecek politikalar takip ederken, yurt dışındaki muhaliflerini de sıkı takipte berdevam olduğu anlaşılmaktadır.

Genel seyir, yurt dışı temsilciliklerden alınan yazılardan takip edilebilir durumdadır. Beyrut Başkonsolosluğu'nun, 8 Aralık 1931 tarihli Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne yazdığı yazıda, ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Abdürreşid, karayolu ile İskenderun'a gelmiş, orada "Konyalı Zeynelabidin" ile görüşmüştür. Görüşmelerinde, Türkiye aleyhinde bulunmadığı gibi, Türkiye'yi müdafa eden konuşmalar yapmıştır. (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 8.XII.1931 tarih ve 468 H.No.lu T.C. Beyrut Başkonsolosluğu yazısı).

Abdürreşid'in bundan sonraki duraklarından birisi Mısır'dır. Mısır-Hilvan'dan Hicaz'a gitmeden önce, kızı

Fevziye'ye yazdığı mektubun bir sureti alınmıştır. Bazı yerlerinin okunmadığı belirtilen mektuptan, Abdürreşid'in 1932 başlarındaki ruh yapısı, maddi durumu hakkında bilgi bulunmaktadır. Abdürreşit, Rusya'daki hayatında, İslâm'a saldıran bir eğitim bakanının öldürülmesine katıldığını belirtmekte, Türkiye gibi bir İslâm diyarında İslâm'ın dışlanması kabullenemediğini belirtmektedir. Onun için mektubu, Türkiye'ye sitem doludur. Mektupta geçen "falci" kimdir, gideceği "gayet uzun sefer" nereyedir, gittiği ülkede olacak olan "hükümet inkılabından" kasdedilen nedir, araştırılmaya değer bir durumdur. Yalnız buradaki imaları, demek istediklerini kızının anladığı açıktır. Tahminen, gayet uzun seferin, öncelikle Türkistan, ardından Japonya'ya olduğu belirtilebilir. Hükümet köklü değişikliğinden kasteddiği, Türkistan'daki yönetimin devrilmesi çabası ile ilgili olmalıdır. Türkiye hakkındaki, İslâm'a yönelinceye kadar dönmeme düşüncesinin gerisinde Japonya'ya hicretin olduğu, düşünülmelidir. (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Suret başlıklı iki sayfalık yazı).

Beyrut Başkonsolosu'nun bahsettiği gezinin, Mekke-Medine'deki devamını, Türkiye'nin Hicaz Maslahatgüzarı getirmektedir. Maslahatgüzar Lütfullah, Abdürreşid hakkında, Başkonsolos'un tersine, menfi önyarıya sahiptir. Onun, Türkistan ve Çin Türkistanı dediği Doğu Türkistan'da, "ihtilâl maceraları arkasında dolaştığını" söylendiğini de kayda geçirir. Hatta Türkiye'ye dönüşünün, hangi Rus vapuru ile ve maddi yetersizlik içinde olacağını da kestirmektedir. Maslahatgüzar, 19 Mayıs 1932 tarih ve 68/129 sayılı yazısında, hakkında detay bilgiler vermeye çalışır. (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.5.1932 ve 68/129 sayılı Hicaz Maslahatgüzarı yazısı).

Abdürreşit, kızına yazdığı mektupta belirttiği gibi hamiyet sahibi kimselelerin maddi desteği ile İslâm Âleminin kalbi olan coğrafyada büyük bir seyahati gerçekleştirerek döner. Dönüşü, gerçekten Rus vapuru ile midir, henüz bilmiyoruz. Rus temsilciliği ile temasının olmasının Türkiye'de ve dışarıdaki diplomatik temsilin bir kısmında Bolşevizm propagandası veya Bolşevizmi benimsemesi tarzında değerlendirilmesi pek gariptir. Yalnız ileride değerlendirileceği üzere, onun büyük kızına yazdığı mektupta belirttiği üzere İslâm'a samimi bağlılığı da suç hanesine kaydedilmiş bir durumdur. Mekke-Medine, Mısır'ı dolaşıp geldikten sonra, Türkistan veya Japonya'ya gitmeden önce son bir kez daha Böğradelik'e yolunu düşürmesi, anlaşılabilir bir durumdur. Eşi ve çocuklarını, yakınlarını görecek, çevreye açık etmeden veda edecektir.

Reşadiye/Böğradelik Günleri

Köylüler Abdürreşid'e "Babay" (baba, büyük baba adam, herkese yardım eden büyük); hanımına da, "eni" (Ana) demektedirler. Köyde ayrı bir yeri, saygınlığı bulunmaktadır. Dar bir çevrede ailesinin hayatını sürdürebilmesi için geçimlik işler de yapmak durumundadır. Onun için tohumluk buğday temin edip tarla eker. Akşehir Ziraat Bankasından zirai kredi kullanır. İyi cins yarış atları, inekleri vardır. Yarış atına, oğullarından biri binip köy

içinde gezmektedir⁽⁴⁾. Daha sonra Demir adlı bu oğlu, annesi İstanbul'a, Babası Japonya'ya gittiği halde, bir süre Sarayönü'nde siloda çalışacaktır⁽⁵⁾.

Köylüler, Babay'ın hayatını kolaylaştırmak üzere yardımlarda bulunmaktadırlar. Bunlardan biri olan Naci İdil'in teyzesi (annesinin büyüğü), Abdürreşid'in küçük çocuklarına bakmış, evlerine su doldurup hizmet etmiştir.

Türk Vatandaşlığından Atılacağı Hissettirme

Abdürreşid İbrahim'le ilgili rejim, 1932'de menfi kararını oluşturmuş gibidir. Konya Valisi Mehmet Vehbi Demirel'in, İçişleri Bakanlığına 12 Eylül 1932 tarih ve 1012 sayılı yazısı, bunu ortaya koymaktadır. Zira İçişleri Bakanı, valiye, Türkiye aleyhine zararlı faaliyetlerine devam ederse vatandaşlıktan çıkarılacağını bildirilmesini emretmiş, vali de Cihanbeyli Kaymakamı vasıtasıyla bu emri yerine getirdiğini bildirmiştir. Emniyet Müdürlüğü Siyasi kısım kaynaklı yazıda, Abdürreşid'in başka yerde rastlanmayan bir de fotoğrafı bulunmaktadır. Aynı yazıya göre Abdürreşid, Ağustos 1932'de Böğradelik Köyü'ne dönmüştür. (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 12 Eylül 1932 tarih ve 1012 sayılı Konya Valisi'nin yazısı).

Emniyet Kayıtlarına Göre 1929-1933 arası hayatı

Abdürreşid İbrahim hakkında, İçişleri Bakanlığında toplanan bilgilere göre tutulan beş sayfalık kart, hakkında yapılan işlemleri derli toplu ortaya

(4) Ercüment Yıldırım, Böğradelik 1956 doğumlu. Babasından, sonbet anlarında dinlemiştir. Babay'ın, yarış atı üstünde dolaşan oğlunun, havalı durumu köylüleri etkilemektedir. 19 Temmuz 2012 tarihli görüşme.

(5) Naci İdil ile 19 Temmuz 2012 tarihli görüşme. İdil, Böğradelik Köyü'nde 1943'te doğmuş, çocukluğu Böğradelik'te geçmiş birisidir. Babay'ın şimdilerde kooperatif yeri olan evinin, 1940-50'li yıllarda kullanım şeklini bilmektedir. 1940'lı yılların sonlarında, Abdürreşid'in evinin bir tarafı Jandarma karakolu, diğer tarafı kahve olarak kullanılmaktadır. Aynı yıllar veya 1950 başlarında Naci İdil, üşümemesi için gövdesi bir çuval içinde, başı dışarıda bırakılmış halde, çuvalarla birlikte dayısı tarafından at arabasına sabah erken bindirilip, Sarayönü'ne getirilir. Çorba içmeye giderler. Lokantada, ayak ayak üstüne atıp kaykılmış halde çorba için birisi vardır. Dayısı, "Demir" der. Naci İdil'in özenddiği bu çorba için genç, Abdürreşid İbrahim'in oğludur. Siloda çalışmaktadır.

koymaktadır. Bunlar, dönemin siyasi yönelişi, tarihi çevre ile birlikte düşünüldüğünde, yararlı olacak bilgilerdir. Abdürreşit, aile çevresi ile birlikte kuşatılarak gözetim altına alınmıştır. Kendi evi, kızının evi aranarak hakkında belge toplanmış, kızlarına yazdığı mektuplar, kendisine gelenler, fotoğraflanarak dosyalanmıştır. Ele avuca sığmaz karakteri, gittiği yerlerin çokluğu birlikte düşünülürse, tek merkezde bilgi toplama çabası, gittiği yerlerin resmi birimleri ile irtibat kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Toplanan bilgiler, bir araya getirilip, tarih sırası gözetilmeden karta sıralandığı için, metin buraya alınırken, olay örgüsünü kaybetmemek niyetiyle, tarih sırasına dikkat edilmiştir. Akla ziyan bir suçlama ile, Abdürreşit'i takibe alanlar, 80 yaşında olduğunu belirttikleri ak sakallı ihtiyarın, komünist olduğuna karar vermişlerdir. Artık, rejim, gizli Türkiye Komünist Partisi ileri gelenleri gibi, elemanları ile onun gölgesi kesilmiştir.

Kartın başına, kimlik bilgileri işlenmiştir. Buna göre: “*Babasının ismi: İbrahim, Tarih ve mahalli tevellüdü: Sibiryaya 80 yaşında, Oturduğu yer: Konya'nın Cihanbeyli Kazası Reşadiye Karyesi, Maznuniyeti: Komünist*”tir. Fişte, “*Sıra no., Lakabı, Milliyeti, Tabiiyeti, Meşgalesi*” kısımları boş bırakılmıştır. “*Maznuniyeti*”, yani zan altında bulunan, şüpheli kısımda, niçin zan altında tutulup takip edildiğini açıklayan kavram; “*Komünist*” kelimesi ile vurgulanmıştır. Bu kavram, takibe alınışının gerisindeki, resmî kaygının kaynağını, yada takibi meşrulaştırma gerekçesini göstermektedir. Rusya Müslümanlarının müftüsü/kadısı, medrese hocası Abdürreşit, Tek parti Türkiye’inde komünist suçlaması ile gözetim altında tutulmuştur. Bu zan, yalnız değildir. Belgeler incelendikçe hayretle, Abdürreşid’in “*Kemalist*”, “*Mürteci*”, “*Hain*” olarak da nitelendirildiği görülmektedir. Demek ki, tek bir suçlama konusunda karar da kılınamamıştır. Zannın, suçlamanın uydurma olması, çok önemli değildir. Bu tür bir suç üstünden, devlet kurumları teyakkuza geçirilerek, bütün hareketleri takip altına alınmış, aile efradı zaman zaman ürkütülerek kontrol edilmiştir.

1929 senesi Eylül ve Teşrinievvelinde Reşadiye Karyesinden Ankara’ya gitmiş

ve Ankara’dan İstanbul’a, oradan Hicaz’a gittiği haber alınmıştır. Şubat 931’de İstanbul’a avdet etmiş ve Ankara’ya gelerek oğlu Devlet Demiryolları idaresi müfettişi Münir Bey’in nezdinde ikamet etmekte bulunmuştur. (Konya Vilayetine 19/3/931 tarih ve 287 numaralı tahriratından).

(267) Abdürreşid İbrahim Efendi’nin kızı Feyziye Hanım Sarı Nisvan namile bir eser neşretmiştir. Satış yapamadığından halen bu risaleyi neşretmediği anlaşılmıştır. Bu malumat İstanbul Vilayetine 10/10/931 tarihli ve 1038 numaralı tahriratından alınmıştır Ş.I.B.3 Varide: 12407).

Abdürreşid Hoca ikametgahı bulunan Reşadiye Köyü’ne azimet etmiş ve tarassudu Konya Vilayetine yazılmıştır. (Bu malumat İstanbul Vilayetine 14/10/931 tarihli ve 10732 numaralı tahriratından alınmıştır. Ş.I.B.3. Varide 12605).

Bir buçuk ay evvel Hicaz’dan avdet ve İstanbul tarihiyle Ankara’ya gelerek oğlu Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü Ticaret Tarife Şubesinde mütercim Münir Bey’in nezdinde kalmıştır. Cebelibereket Mebusu Naci Paşa kendisini bir akşam yemeğine davet etmiştir. Hastalığı sırasında Başvekâlet Müsteşarı Kemal, Afyon Mebusu Ali Beyler ziyaretine gelmişlerdir. 25 gün evvel köyüne gitmek üzere Ankara’dan infikak etmiştir. (Ankara Vilayetine 23/4/931 tarih ve 674 numaralı tahriratından). Reşadiye Karyesine avdet etmiştir. (Konya Vilayetine 27/4/931 tarih ve 459 numaralı tahriratından) Reşadiye Köyü’ne avdet ettikten sonra evinde mütalea ile meşgul olarak kimse ile temas etmemiş ve şüpheli bir hali görülememiştir (Konya Vilayetine 8/10/931 tarih ve 1049 numaralı tahriratından).

Ahiren Adana’ya giderek Vilâyete müracaat ve Berut’a azimetine müsaade talebinde bulunmuştur. (Konya Vilayetine 11/10/931 tarih ve 1070 numaralı şifresinden). Berut’a gitmesine müsaade edilmiştir (Vekâletten Konya Vilayetine yazılan 18/10/931 tarih ve Ş. I. B.3. 8030 numaralı tahrirattan).

Abdürreşid halen Cebelibereket’te fotoğrafçı Burhanettin Ef. Yanında misafir bulunmaktadır. Adana Vilayetine

12/11/931 tarihli ve 1013 numaralı TŞ. I. B. 3. Varide (gelen resmi evrak 13928).

(268) Abdürreşid Ef. Teşrinievvel 931 ayı nihayetlerinde Adana'ya gelecek Lübnan'da muallimlik eden evlatlığı Nafia Hanım'ı görmek üzere pasaport almıştır. Adana'dan İskenderun tarikle gitmiş olan mumaileyhin 7/12/931'de Kudüs'te toplanacak olan İslâm Kongresına iştirak edeceği haber alınmıştır (Bu malumat M.E.H.Rs.15/11/931 tarihli ve 11137 numaralı tezkeresinden alınmıştır. Ş.I. B. 3. Varide 13962).

Abdürreşid Adana'dan vilayeti-mize gelmiştir. Berut'a gideceği müstahberdir (Cebilebereket Vilayetinin 14/11/931 tarihli ve 779 numaralı şifresinden alınmıştır Ş.I.B.3. Varide 14094).

(269) Abdürreşid İbrahim Ef. kara tarikle İskenderun'a gelmiş ve orada Hacı Ali Efendi evinde tesadüf ettiği Konyalı Zeynelabidin ile konuşurken memleketimizin faaliyetini zikretmekle beraber dine mubalâtsızlığından bahsetmiş Abdürreşid Ef. cevaben siz İttihad-ı Terakki zamanında Meclis-i Mebusan'da bir çok sarıklı idiniz ve yine muhakim-i Şeriyeyi ilga ettiniz. Ben Türkiye'den yeni geliyorum daha üç ay evvel Ankara'da idim bir kimse ibadetten alıkonmamış ve dinsizliğe sevkedilmemiştir. Dolan camilerin dışlarına kilim serilerek namaz kılındığını gözlerimle gördüm. Yeryüzünde Türk Milletinden daha dindar bir millet yoktur, demiştir. İskenderun'dan Berut'a gelerek Sadettin Zeyin Ef. evine misafir olmuştur. Hocanın evlatlığı olan Nafia Hanım Sadettin Ef. zevcesidir ve Berut'ta Maarif mektebinde muallimdir. Abdürreşid Ef. görüştüklerine daima memleketimiz lehinde beyanatta bulunmuştur. Cebelibereket (Osmaniye) Vilayetinde bulunduğu esnada Vali Beyle görüşmüş ve Vali Beyin İslâm kongresının toplanacağından bu aralık o semte seyahata çıkması muvafık olamayacağını ihsas etmesi üzerine mumaileyhin Berut'taki evlatlığını görmeğe ve oradan da Mısır'a giderek romantizmasına pek iyi gelmekte olan Helvan'daki sıcak çamura yatacağından ve tekrar Konya'ya döneceğini Kudüs'e gitmeyeceğini söylemiş. Hoca, firari

mülazım Mehmet ile Berut'ta görüşürken merkumun bazı sözlerine, eyi adam olsa idin bu muameleye maruz kalmazdın, diye cevap vermiştir (Berut Konsolosluğunun 8/12/931 tarihli ve 7081/468 numaralı tahriratından alınmıştır. Ş.I.B.3. Varide 15817).

Abdürreşid Ef. Kudüs ve Beyrut'taki faaliyetleri hakkında malumat istihsâl edilemediği (Halep Konsolosluğu 1325/570 numaralı tahriratından Ş.I.B.3. Varide 15960).

Abdürreşid İbrahim Filistin'e gelmedi. Ancak kendisinin hakikaten kongraya iştirak etmek istediği ve müfti ile muhabere ettiği fakat hükümetimizden korktuğu için bu fikrinden feragat eylediği anlaşılmıştır (Bu malumat Kudüs Konsolosluğunun 1076/45 numaralı tahriratından alınmıştır. Ş.I.B.3. Varide 305).

Abdürreşid İbrahim Hoca(nın) bir hafta evvel Mısır'a hareket ettiği ve iki defa konsoloshaneyi ziyarete geldiği ve burada bulunduğu müddetçe muzır eşhasla ve Hanedan mensubini ile temas etmediği bir aralık Şam'a da giderek eski dostları ile görüştüğü ve her yerde inkılabımız lehinde ifadâta bulunduğu ve muhaliflerce kendisi Kemâlist tanındığı (Berut Konsolosluğunun 25/1/932 tarihli ve 67/36 numaralı tahriratından. Ş.I.B.3. Varide 2076).

Meşrutiyetin ilk zamanlarında in-tişar eden ve memlekete menfi cereyanlar ihdas etmesile malûm bulunan Sıratımüstakim ve Sebilürreşit(şad) mecmuaları muharriri Çin Seyahatnamesi müellifi İbrahim Abdürreşid Ef. hac mevsiminden çok evvel Cidde'ye gelerek Mekke'ye gitmiş ve Hac mevsimi bitmiş olmasına rağmen Mekke'de ikamet etmekte bulunmuştur. Avam üzerinde çok müessir bir hatip olan ve Türkistan, Türkistan-i Çin'i de bilen çok ihtilâl maceraları arkasında dolaştığı söylenen bu zat Mekke'de dünyanın her tarafından gelen hacılarla yakinen temasta bulunmuştur. Rusya'nın Hicaz Sefiri Nezir Ef. Mekke'de bulunduğu üç gün Hoca Reşid ile görüşmüş ve memleket dahilinde herhangi bir ceryana taban yeni bir rol aldığına dair mütebellir bir kanaat olmamakla beraber uzun müddet Mekke'de ikameti ve Nezir Bey'le sıkı görüşmesi ve yine mumaileyhin

deleatle Sovyet Vapuru ile İstanbul'a meccanen seyahatı müsait surette tef-sir edilemeyeceği varittir. Mumaileyh Türk pasaportunu hamil olduğu halde hacca gelirken Elçilik konsolosluk şu-besine müracaat etmemiştir. Avdetinde hareketinin takibi elzemdir. (Bu ma-lumat Hariciye Vekâletinin 16/6/932 tarih ve 12227/1639 numaralı tezkere-lerine merbut Hicaz Maslahatgüzarlığı-nın 19/5/932 tarih ve 68/129 numaralı tahrirat suretinden alınmıştır).

1896'da memleketini terk etmiş İstanbul'a gelmiş 25 sene evvel Türkiye tabiiyetine girmiştir. Beyoğlu'nda Fi-ruz Ağa'da Halife Çıkmaz sokakta Nuri Apartmanında (I) numarada mukim Fevziye isminde kızı ve Konya'da çift-çilikle iştilal eden Demir isminde oğlu vardır.

Berut'ta Sadettin Zeynel isminde ti-caretle müşteğil bir damadı vardır.

Konya-Adana-İskenderun-Berut-Mısır tarikile Mekke'ye gittiğini ve İslâmiyet işleriyle öteden beri alâkadar olduğunu ve İslâm âleminde neler ce-reyan ettiğini öğrenmek için Hicaz'a gittiğini Hint inkılâpçılarından Harset Muhani ile de temas ettiğini Rusya'nın Hicaz Sefiri Nezir Bey'le görüşüğünü beyan etmiştir. Evnin taharrisinde (Bir din devresi gelmezse Türkiye'ye avdet etmeyeceği) yolunda kızına yazdığı bir mektup elde edilmiştir (İstanbul Vilâyeti 7/7/932 Polis 7698).

Mumaileyhin, Konya'nın Cihanbey-li Kazasına merbut Reşadiye Karyesin-deki hanesinde icra kılınan taharriyatta Rusça bir mektup zuhur etmiştir (Kon-ya Vilâyetinin 27/7/932 tarihli tahrira-tından).

Mumaileyh 22/8/932 tarihin-de köyüne avdet etmiştir (Konya V. 23/8/932).

(273) Badema memleketimiz rejimi aleyhinde muzır faaliyetlerine devam ettiği takdirde Türk Vatandaşlığından iskat edileceği kendisine tefhim edilmiştir (Konya Vilâyetinin 12/9/932 tarih ve Polis 1012 numaralı tahriratın-dan).

Abdürreşid Hoca Konya'ya gitmiştir (İstanbul Vilâyetinin 10/9/932 tarihli ve 5023/10936 No. tahriratından).

Abdürreşid Hoca Vekil beyfendi-

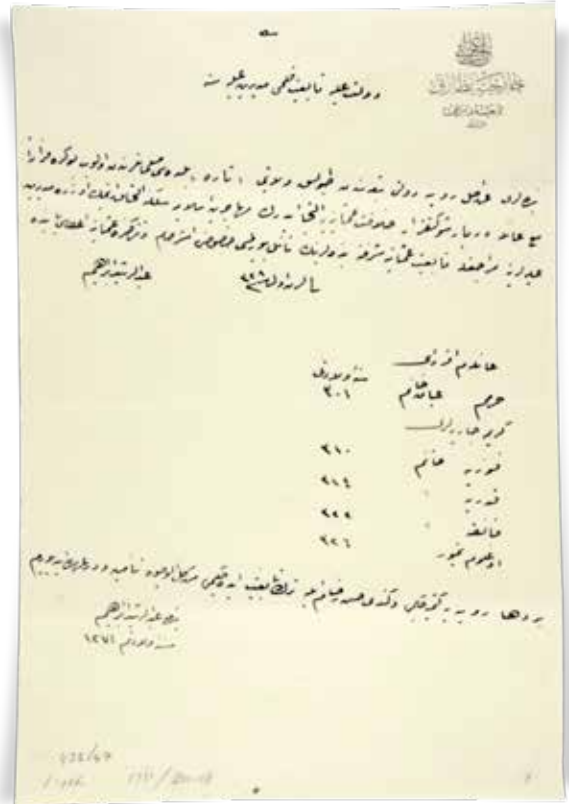
ye yazdığı Cihanbeyli 4/10/932 tarihli bir mektubda Türkiye'ye yaptığı eyi-liklerden bahsile Rusya tarikile Şarkî Türkistan'a ve yahut Mısır tarikile Hindistan'a kadar gidip gelmesine mü-saade edilmesini istirham etmektedir.

(267) Abdürreşid Hoca merkeze ogramadan Adana Vilâyetine gitmiştir (Konya Vilâyeti 26/10/932 tarihli ve 1132 numaralı T.Ş.I.B.3. Varide 13128).

Hicaz'da bulunduğu sırada bolşevik-lerin Hicaz mümessili ile Komünistler lehinde propaganda yapmış olan Rus-yalı Abdürreşid Berut tarikile Hicaz'a gitmek üzere Konya'dan Adana'ya ha-reket ettiği haber alınmıştır (Ankara Vilâyetinin 1/11/932 tarih ve 2390 nu-maralı tahriratından alınmıştır. Ş.I.B.3. Varide 13247).

Abdürreşid Hoca Polatlı tarikile Ankara'ya gitmek üzere 10/12/932 tarihinde köyünden hareket etmiştir (Konya şifresi: 17/12/932 tarih ve 1414 No.).

Abdürreşid Hoca İstanbul'a gelmiş ve Damadı Ali Vefa Bey'e misafir kal-mıştır (İstanbul Vi: 2/3/933 tarihli ve 1065/2084 No. tahriratından).

(3/E-12) Abdürreşid Hoca işine gitmek üzere 3/4/933 tarih ve 1972 (zimba kesigine rastladığı için okunamamıştır) No. ile bir pasaport almıştır. (İstanbul Vi: 18/4/933 ve 2195/3468 tahriratından).

Abdürreşid İbrahim Hoca damadı Ali Vehip Ömer ile beraber 1/8/933'de İskenderye'ye gitmiştir (İstanbul'un iş'arı varide: 19634).

Abdürreşid Hoca'nın köyünde kimseisi olmadığı mumaileyhin 933 senesi Mısır'dan köyünün muhtarı Tevfik Efendi'ye birkaç mektup gönderdiği Japonya'ya gittikten sonra bir daha mektup gelmediği, refikası Ayen Hanım'ın İstanbul'a damadı Ali Vefa Bey'in yanında oturduğu Kadire ve Fevziye adında iki kızının İstanbul ilk mekteplerinde muallime Sabahat namında bir kızının da Konya Muallim Mektebinin altıncı sınıfında talebe olduğu (Konya 22/3/934 ve 828).

(265) Abdürreşid Hoca ile birlikte İstanbul'dan ayrılan damadı Ali Vefa Bey'in Japonya'ya kadar gitmediği ve Mısır'da bir ay kaldıktan sonra avdet eylediği, Taksim'de Japon Konsoloshanesine ve Karaköy'de Japon sergisine devam eden ve Japon Darülfünunundan mezun olduğu anlaşılın Ali Vefa Bey'in Japonlara tercümanlık ettiği vazifei esasiesi mahiyetinin de öğrenmeye çalıştığı hocanın Fevziye, Sabahat ve Kadriye isminde üç kızile Cengiz, Demir ve Münir isimlerinde üç oğlu olduğu bunlardan Sabahat Hanım'ın Konya Muallim Mektebinde Hükümet hesabına leylî olarak tahsilde bulunduğu, Kadriye Hanım da Ali Vefa Bey'in karısı olduğu ve beraber Cıgaloğlu'nda Cengiz, Demir ve Fevziye'nin Bebek'te annelerinin yanında oturdukları, Münir Bey'in Haydarpaşa Devlet Demiryollarında idare işleri kalemi şefi olduğu ve mumaileyhin Tokyo şehri ile Odesa Darülfünunlarından mezun bulunduğu ve evvelce Viladivostok şehrinde Japon devlet bankasında bir müddet hizmet eylediği (İstanbul Vilâyetinin 19/6/934 ve 4512/8438).

Muhtelif tarihlerde Japonya'da bulunan hocadan İstanbul'daki ailesine ve ailesinden hocaya yazılan mektuplardan dokuz adedinin fotoğrafları dosyada mahfuzdur.”

İçişleri Bakanlığında tutulan karteks, hayatının kayıtlara girmemiş ayrıntıları ile ilgili bilgi vermektedir. Aslında bu bilgiler, o dönemin yönetimine egemen olan anla-

yış hakkında ipuçları ile doludur. Özellikle Cihanbeyli Kaymakamının, kendisine verilen vatandaşlıktan atılabileceğini hissettirme görevinden sonra Abdürreşid'in nasıl davrandığı önemlidir.

Abdürreşid İbrahim, 76 yaşındadır. Bir uzun ömrü, uğruna harcadığı değerlerini, bir çırpıda değiştireverecek tıynettede birisi değildir. Çok lider görmüş, çok çetin badireler atlattır. Kaymakamın, hareket kabiliyetini sınırlandıracak yasaklar, tehdit tebliğinden sonra, emri veren makam olarak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya uzunca bir mektup yazar. Mektupta, mevcut durumunu da bütün açıklığı ile ifade eder. Kendisi ve köylülerinin banka borcunun gerisinde, köylerinin ilçe merkezi yapılması ve bunun için de Konya Valisi İzzet'in, Ziraat Bankası'ndan borç verme teşviki vardır. Kuraklıktan hasat iyi olmamıştır. Bir de borç parayla yapılan binalar, dükkanlar; bakan emri ile ilçelik, İnevi (Sarayönü)'ne alınca atıl kalmıştır. Borcunu ödemek üzere öncelikli isteği, Türkistan veya Hindistan'a seyahattir. Değilse, seksenli yaşlardaki bir piri fani olarak, Meşrutiyet'te verilen ilmiye mensuplarına ait maaşının ödenmesini veya o da olmazsa banka borçlarının silinmesini ister. Görüşünün ne olduğunu da saklamaz. O İslamcıdır, Türkçüdür. İnanmayacak olurlarsa, inandığı İslâmın ne olduğunu, Akçura oğlu Yusuf veya Maksud oğlu Sadri'den sorgulanmasını ister. Türkiye hakkında, zararlı olma suçlamasını, temelden redderek, bu vatan için yaptığı çalışma ve fedakârlıklardan örnekler verir.

Son Yolculuk ve T.C. Vatandaşlığından Çıkarılış

Bundan sonra Abdürreşid İbrahim'in Türkiye'de kalışı iyice zorlaşmış olmalıdır.

Ankara Valisi, bu yazı ekinde, “Japonya'da iki mürteci” başlıklı, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 14.02.1934 tarihli nüshasında çıkan haberin suretini İçişleri Bakanına sunar. Buradan anlaşılın, Abdürreşid İbrahim, çoktan Japonya'dadır. 1933 Ağustos'unda İstanbul'dan yola çıkarak Ekim 1933'te Tokyo'ya gelmiştir⁽⁶⁾.

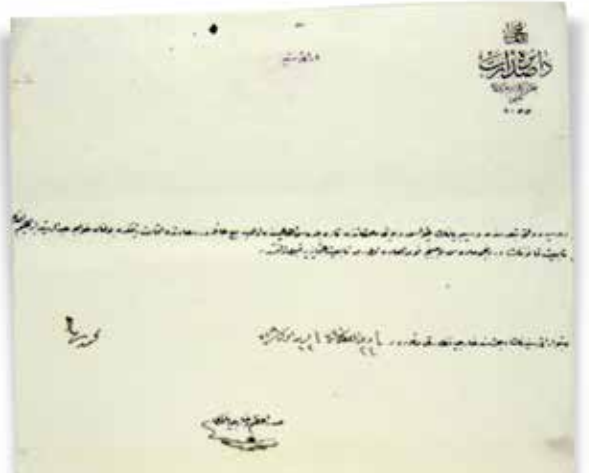
(6) Ö. Rıza Doğrul, 86 yaşında iken 1934 yılında Japonya'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldığını yazar (*Yeni Selâmet*, 32-100/4). Yaşı konusunda resmen bilinen doğum tarihi ile kendi ve damadının kabul ettiği doğum tarihi arasında on yaş fark vardır. Oğlu da Başbakanlık Müsteşarı Kemal Bey'e yazdığı mektupta, babasının 1846 doğumlu olduğunu belirtmiştir.

Bir çeşit resmî gazete olan *Hakimiyet-i Milliye*'nin Tokyo muhabiri "H. M."nin haberi, vatandaşlık ipini koparmak için önemli bir adım durumundadır. Habere göre, Tokyo'da eğitim gören deniz kurmay yüzbaşı Şevket Cavit, vefat etmiştir. 60 çelengin gönderildiği görkemli cenaze törenine, katılmak isteyen otuz kadar Tatar'ı, iki kişi geri çevirmeye çalışmıştır. Bunlar: "*Kendisine Şeyhülislam, Uzak Şark Müslümanlarının Reisi ünvanını veren Başkart Kurbanali Molla isminde bir serseri ile Konya Reşadiye'sinden Şeyh Abdürreşit İbrahim isminde bir münafık*"tır. "İki mürtecinin", Tatarları, cenazeye katılmamaya ikna için söyledikleri iddia edilen sözler de kayda girer: "Türkiye Müslümanları bugün mezhep ve dinlerini kaybetmişlerdir, bunlardan birinin cenaze merasimine iştirak etmek bize caiz değildir" şeklinde Türkiye ve inkılabcı hükümeti aleyhine hezeyanlar savurmuşlar ve hatta polis vasıtasıyla memurlarına nail olmak istemişlerdir."

Bundan sonra Abdürreşid'in aleyhine yazılar ve suçlamalar artar. Resulzade'nin çıkardığı İstiklâl gazetesinde yayınlanan, V. Nuhoglu imzalı yazı bunlardandır. Nuhoglu, *Yeni Japon Muhbiri* adlı dergiyi çıkaranları; "Abdürreşit Molla ile Kurbanali Molla nam sabıkalı takımından iki mel'un serseri" olarak takdim eder. Dergide Abdürreşit'in; "el-Cihat" makalesinde, "İngiltere, Fransa esaretinde yaşayan İslâmlara gözyaşı akıtması", "sarsak mahluk" olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. *Yeni Japon Muhbiri*'nin 2 ve 3. sayılarında Japon İmparatoru'na yapılan teklif daha dikkat çekicidir: "*Japonya İmparatoru İslâmiyeti kabul ederse, Malay Adaları, Hindistan, Afganistan, İran, Araplar ve Afrika Müslümanları, hep bir adam gibi Mikado hazretlerine bey'at*" edeceklerdir. Bu teklifin sahibini, Nuhoglu, "mel'un" olarak nitelendirmektedir. Saldırının asıl nedeni, sanki sona saklanmıştı: "Onlar, Türkiye'yi dinsiz diye ilân ederek Tokyo'da vefat eden Türk zabitanın cenaze alayına gitmekten İslâmları men'ediyorlar. Onlar, paçavralarının son nüshasında Türkiye'de kabul edilen yeni alfabeye 'bir felâket, bir helâket, bir trajedi" diye yeniliğe, medeniyete, Türk inkılabına küfürler yağıdırıyorlar. Onlar baykuş gibi ötüyorlar. Mel'unlar." (DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, V. Nuhoglu, Mel'unlar, 3 sayfa yazı sureti).

Türkiye'nin Tokyo Büyükelçiliği'nin 7.4.1934 tarih ve 1420/14 sayılı yazısı,

Abdürreşid'in Japonya'ya nereden ve nasıl ulaştığını aydınlatmaktadır: "Birinci Teşrin 1933 ayının ikinci onu içinde Kobe yolu ile Tokyo'ya" geçmiştir. Elçilik bu yazıdan ayrı, Abdürreşid hakkındaki bilgileri, beş ayrı yazı ile bildirmiştir. Elçinin ifadesi dikkat çekicidir: "Bu Hoca şimdi de Tokyo'da Kurban Ali'nin evinde oturmakta ve onunla birlikte çalışmaktadır. Ancak bir aydan beri uzak düşmanı telakki ettiği Türkiye Cumhuriyeti'ni bir tarafa bırakarak daha ziyade yakın düşmanı telakki ettiği Ayaz İsaki Bey'e karşı hücumlar tertip etmektedir. Japonya, Mançuri ve Çin'deki Türk-Tatarlar üzerindeki nüfuzu dolayısıyla kendisine kuvvetli bir engel olan Ayaz İshaki Bey'e karşı: Tuttuğu yolun yanlış olduğu ve çünkü dağılık 4 milyon kişiden ibaret olan İdil-Ural istiklâlî gibi olamayacak ve herkesin güleceği bir iş için çalıştığı ve özünde de 'Bolşeviklerge tayanıp tamak tokluğuna hizmet kılıp yürüyen kişi' bulunduğu yolunda Kurban Ali'nin, *Yeni Japon Muhbiri* isimli aylık gazetesinde propagandalar yapmaya başlamıştır." Elçinin, Abdürreşid hakkındaki delilsiz kanaati çarpıcıdır: "Henüz bu gibi işlerde elde edilmesi pek zor olan bir vesikaya dayanılmazsa da bütün görünüşe nazaran Abdürreşit İbrahim Hoca'nın Kurban Ali ile beraber Japonlara çalıştığı gibi beyaz ve kızıl Rusya için de oğraştığına ve onların adamı bulunduğu kuvvetlice hüküm verebilmek her halde pek de yanlış olamaz düşüncesindeyim. En derin saygılarımı sunarım efendim. Daimi Maslahatgüzar Orta Elçi" Elçi, delil olarak Abdürreşid İbrahim'in kapısı üstündeki Japonca "Kartdövizin Türkçeye çevrilmiş"ni vermektedir: "Abdürreşit İbrahim. Sabık Türk

Halifesinin müşaviri ve eski Rusya'daki bütün Müslümanların ruhani reisi." (DE-UMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 12272-310, Tokyo Büyükelçiliği'nin, 7.4.1934 tarih ve 1420/14 sayılı yazısı).

Abdürreşid aleyhine Japonya'dan, Konya Valiliğine 1.5.1934 tarihinde uzunca ihbar mektubu yazan, Tefvik oğlu H. Mustafa diye birisi daha vardır. Osmanlıca, Besmelenin kısaltılmış şekli olan "B" ile başlayarak yazılan mektup/dilekçenin sahibi, cumhuriyete bağlılığını belirterek, Abdürreşid karşıtlığını güçlendirmek istemektedir. H. Mustafa'ya göre Abdürreşid, daha Japonya'ya iki ay önce gelmiştir. Geldiği günden itibaren de cumhuriyet aleyhine çalışmaktadır. Verdiği iki örnek vardır. Bunlardan birisi, sekiz yıldır Japonya'da denizcilik eğitimi alan bir denizci yüzbaşının vefatı ile olan gelişmedir. H. Mustafa'ya göre Abdürreşid ve beraber hareket ettiği Kurban Ali, Türk Subayının cenaze namazının kılınmasına engel olmak istemişlerdir. Sebep de Mustafa Kemal yönetimindeki Türkiye'nin, dinsiz ve mezhepsiz hale geldiği iddiasıdır. Diğer olay, bir iftar yemeğinde olmuştur. Ocak 1934'te Tokyo'daki bir Tatar Müslümanın evinde, iki yüz kişi toplanmıştır. Yine o ikili "hayin"; ayağa kalkarak, Japonya'ya sığınmış, ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek için müracaat eden insanlara, telkinde bulunurlar. Türk vatandaşlığına geçip Türkiye'ye giderlerse, dinsiz ve mezhepsiz olacaklardır. Evlerinde gizlice bile namaz kılsalar, büyük miktarda para cezası alacaklardır. Üstelik Türkiye, çok güvenli bir ülke değildir. Yarın Yunan ve Bulgar işgaline uğraması mümkündür. O durumda, yeniden esarete düşeceklerdir. Bu telkin üzerine, H. Mustafa, iki yüz Tatar'ın içinde "Bir Türk" olarak, eline yemek çatalını alıp hücum etmiş, fakat "hain" dediği iki kişi, "aşağı katta namaz kılacayız" diyerek alt kata "düşmüşlerdir". Üstelik, Tatarlar da Abdürreşid'e değil, H. Mustafa'ya destek çıkmışlardır.

İhbar dilekçesinde, bazı anlatım sorunları bulunmaktadır: "Kurban Ali ile mezbur Abdürreşid İbrahim Tokyo'da İslâmlara mahsus cami'de minbere çıkarak bütün İslâmlara Kur'an-ı şerifden yalan aye(t) ve hadislerden okuyarak tercüme ediyor", "cenaze namazı okumasın", "mahfi olarak evinizde de namaz okusanız", türü ifadeler, ihbar sahibinin, dini bilgi konusunda zayıf ve mübalağacı

olduğunu göstermektedir. Camide minbere iki kişinin birden çıkması anormal bir durumdur. Fiziken de bir kişi ancak çıkabilir. "Kur'an-ı şerif" tabiri kullanılmaz. Ancak "Kur'an-ı Kerim" denilir. Yalnız Kur'an'dan, "yalan ayet ve hadis" nasıl okunabilir? Kur'an'dan ancak ayet okunur; Hadis okuyarak çevirme tabiri, ihbarcının düzeyi hakkında fikir vermektedir. Ayrıca, üst kattan aşağı inmek yerine "düşmek" tabirinin kullanılması da dikkat çekicidir. Kendilerine hücum edilen iki kişi de, oradaki cemaatin önderi durumundadır. Çatalla hücumdan sonra verilen cevabın, alt katta namaz kılmak olması, hücumun hayali veya mırıltı tarzında olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda, diplomatik temsilciye bilgi ulaştırıldığını söyleyip, Konya Valisi'ne üç sayfalık ihbar mektubunu yazan kişi, çok muteber gözükmemektedir. Yalnız dilekçedeki iki talep, özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan birisi, Abdürreşid'in Türkiye'de bulunan aile fertlerinin vatandaşlıktan çıkarılması; diğeri, aleyhinde gazetelerden birinde yayın yapılmasıdır. Aile fertleri hakkında olmasa bile, kendisi hakkında, bu iki talep neticede gerçekleşmiştir. (DE-UMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 12272-310, s. 1-3. H. Mustafa'nın 1.5.1934 tarihli yazısı).

Aleyhindeki yazı ve haberler, zaten hakkında olumsuz kanaat sahibi olan yönetimi harekete geçirir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın resmi talebi üzerine, hemen ertesi gün Abdürreşit Türk vatandaşlığından çıkarılır. "Cihanşumul şöhrete sahip", inkılapların ateşli taraftarı Abdürreşit, 8 Ağustos 1935 tarihli Kararname ile Türk Vatandaşlığından atılır. Gerekçe, hükümet aleyhine çalışmaktır. Cumhurbaşkanı olarak K. Atatürk, Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tefvik Rüşti Aras, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ve diğer bakanların da imzaladığı kararname şöyledir:

"1929 yılında Türk vatandaşlığına alınarak İstanbul'da Fatih'te Molla Gürani Mahallesinde 8/64 cildin II sayılı evi üzerine kayıt edilmiş olan İbrahim Oğlu Abdürreşit'in, hükümetimiz aleyhinde çalıştığı anlaşıldığından, 1312 sayılı kanunun II'inci maddesinin A fıkrası hükmüne göre, Türk vatandaşlığından çıkarılması; Dahiliye Vekilliyinin 7/8/1935 tarih ve 21530/6461 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince

8/8/1935'te onanmıştır. 8/8/935. Reicumhur K. Atatürk". (BCA, 8/8/1935 S. 2-3130, D. 2-422, FK. 30..18.1.2, YN. 57.67..6.).

Son Yılları ve Vefatı

Kuzey Türklüğünü, "Milli Mefkûre ile" bilinçlendirmedeki gayretleri ile öne çıkan Abdürreşid İbrahim'in, bedeni gibi aklı da İslâmi hizmetlerinin ilk tohumlarını attığı Japonya'dadır. Japonlar İslâm'ı kabul ederlerse, dünyada önemli bir açılım gerçekleşecektir. Belirtildiği gibi, sağlık durumu çok iyi değildir. Yaşlıdır. Üstelik ailesi de yanında değildir.

Bu son seyahatinde, Japon halkı onu coşku ile karşılamış, Japon basını ilgi göstererek, kendisi ile İslâm dünyası hakkında çok sayıda röportaj yapmıştır. O belli hizmetleri hızlandırmadan yanadır. Tokyo'da, 1909'da yeri alınan caminin temelini attırıp dört yılda tamamlanarak, bir büyük camii açılmasına vesile olmuştur. Ardından, 1937'den itibaren buranın fahri imamlığını, vefatına kadar ileri yaşlarda yapması görmezden gelinebilir. Ama, İslâm dininin Japon yönetimi tarafından resmen tanınmasını sağlaması, sonuçları itibariyle önemli bir hamledir. Kızı Fevziye Hanım'ın anlattığına göre, Japonya'da yalnız Japon dini, Hıristiyanlık ve Musevilik din olarak tanınmaktadır. Japon parlamentosu, 1939'da çoğunlukla, İslâmiyetin tanınmasını ve ülkenin her tarafında teşkilât ve tesisat kurmasını kabul eder. Böylece İslâmı benemseyen Japonların, devlet memuriyetine girmesine engel ortadan kalkar (Doğrul, 1949, 32-100/4). Tokyo'daki Tatar ve diğer Müslümanların çocuklarına din ve tarih dersleri verir. Eşref Edip'in İstanbul'da çıkardığı *Türk-İslâm Ansiklopedisi*'ne maddeler hazırlamaya gayret eder. Kazan Tatarlarının, Türkiye'de Harf İnkılabı yapıldığı için boşa çıkan bir matbaanın harflerini satın alarak Japonya'da kurdukları basım faaliyetlerine destek verir. Kendi devleti yetkililerinden destek alamayan, halkından insanların içinde barınan, yeni bir dost toplum oluşturmaya çabalayan bir yalnız hatta ayaklarına köstek takılan kültür savaşçısı, piri fani durumundadır.

Ruh iklimini, binlerce kilometre ötede bıraktığı eşine yazdığı, bilinen son mektubu ortaya koymaktadır. Kısa mektup, Av. Neslihan Hanım'a yazılmıştır.

Mektup zarfında: "Can beraber arkadaşım Ayân Hanım'a teslim olunmasını istirham ederim. Abdürreşid İbrahim" yazılıdır.

Mektubun içi, bir yıl sonra bitecek olan 96 yıllık ömrün doksan beş yılının kısa, keskin cümlelerle özeti gibidir. O, "Uzun süren ayrılık ateşi ile kavrulmakta olan hayat arkadaşı"na seslenir. Yaşı kendisinden küçük olsa da eli öpülesi bir annedir. Onun üstünden evlatlara ayrı ayrı selâm ve dua eder. Çok ihtiyarlamıştır. Gurbettedir. Ama şikâyet etmez. Sağlığı için Allah'a hamd ederken gurbet ayrılığını, alınca yazılan kader olarak benimseydiğini vurgular. Bu son mektubudur. Tekrar görüşme ümidi sonsuzdur. Ama her ihtimale karşı helallik dilemeyi de ihmal etmez. İşte, kısa ama bir ömrü özetleyen, 16 Nisan 1943 tarihli Tokyo'dan yazılan mektup⁽⁷⁾:

"Uzun zamanlar nâr-ı hicra nla kavrulmakta olan hayat arkadaşım

Ellerinden öper hürmetle selâm ba'dinde evlatlarına yegân yegân selâm ve dua.

Ben çok ihtiyarladım. Sıhhatim elhamdülillah.

Sizi düşünmekteyim lâkin benim mukadderatım gurbet hayatı imiş.

Hak ve hukuku helâl etmeni kemâl-i hürmetle rica ederim.

Mülâkât ümidim bakîdir. Sevgili refikam ben Abdürreşid.

1943 M. 16 Nisan Tokyo" (Av. Neslihan Aksoy Özel Arşivi'nden).

Abdürreşid, birçok Japon'un İslâm dini seçmesine vesile olmuştur. İslâm'ın daha iyi tanınması için Japonya'da, İngilizce-Arapça bir dergiyi çıkarmayı planlamaktadır. Fakat ömrü yetmez. 17 Ağustos 1944'te Tokyo'da iken vefat eder.

Vefatı, İslam dünyası ve Japonya'da üzüntü ile karşılanmıştır. Japon devlet radyosu ve diğer basın organları tarafından, elim haber her yere duyurulur. Cenazesine katılmak isteyenlerin çokluğu üzerine, dört gün bekletildikten sonra büyük bir törenle toprağa verilir (Doğrul, 1949, 32-100/16). Kabri, Tokyo'ya "üç saatlik mesafedeki" Müslüman mezarlığı ile Japon mezarlığı arasındadır.

Vefatının İslâm dünyasında yankısı

(7) Mektubun fotokopisini, göndermek lütfunda bulunan torunlarından Av. Neslihan Aksoy'a teşekkür ederim.

da büyük olmuştur. Kızının bulunduğu Mısır'da, Konya Böğürdelik'te başta olmak üzere vefatı acı ile karşılanmış- tır. Vefat eden, "Babay"dır. Bir tarih, bir mücadele adamı, bildikleri ile birlikte göçmüştür. Ardından adına anma toplantıları yapılması bir kadirşinaslıktır. Asıl, onun ömrünü verdiği değerler ve hedeflere sahip çıkılması kadrinin bilinmesi olacaktır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), 24/Za/1331 H/25.10.1913, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ.HR.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA), 24/12/1928, D. 22934, FK. 30..10.0.0, YN. 192.314..15. (Konya Valiliği'nin, Abdürreşid Efendi'nin Müftü tayin edilmesi isteği hk.

BCA, 8/8/1935 S. 2-3130, D. 2-422, FK. 30..18.1.2, YN. 57.67..6. (Abdürreşid'in vatandaşlıktan çıkarılması hk.

Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Arşivi (DEUMA), Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.03.1931 tarih ve 287 sayılı Konya Valiliği yazısı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 12 Eylül 1932 tarih ve 1012 sayılı Konya Valiliği yazısı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 23.04.1931 tarih ve 674 sayılı Ankara Valiliği yazısı.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, Ankara Valiliğinin, 20 Şubat 1934 tarih ve 1142/1208 sayılı gizli yazısı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 27/4/1931 tarih ve 2428 sayılı İstanbul Valiliği yazısı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 8.XII.1931 tarih ve 468 H.No.lu T.C. Beyrut Başkonsolosluğu yazısı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Suret başlıklı iki sayfalık yazı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.5.1932 ve 68/129 sayılı Hicaz Maslahatgüzarı yazısı.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, Tokyo Büyükelçiliği'nin, 7.4.1934 tarih ve 1420/14 sayılı yazısı.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, 28 Nisan 1941 tarih ve 14/26 sayılı Tokyo Büyükelçiliği yazısı, s. 1-2.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, Abdürreşid İbrahim'in, 20.10.1932 tarihli mektubu.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, 15.05.1941 tarih ve H.1084/3055 sayılı yazı.

DEUMA, Kardeks No.4843, Dos. No. 11242-3, 14.7.1941 tarih ve H.D.1084/5144 sayılı yazı.

DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Konya Vilayeti Polis Müdüriyeti'nin çeviri sureti.

Mehmet Hakim OĞUZ Özel Arşivi. Oğuz, 1330/1914 doğumlu. Abdürreşid İbrahim'in öğrencisi.

Abdürreşid İbrahim, 2012, *Yirminci Asrın Başlarında Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması*, Hazırlayan: Mehmet Paksu, Nesil Yayınları, İstanbul.

Abdürreşit İbrahim Efendi'nin Hacı Mehmet Hakim Oğuz'a Ders Notları 1928, (Basım yeri ve yılı gösterilmemiştir, 2008).

AGAYEV Elnur, Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Azerbaycan, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2010, S. 27, s. 105-139.

AKİNER, Shirin, 1995, *Sovyet Müslümanları*, Türkçesi: T. Buzpınar-A. Mutu, İnsan Yayınları, İstanbul.

AKSUN Ziya Nur, 1994, *Osmanlı Tarihi Osmanlı Devleti'nin Tahlihi, Tenkidli Siyasî Tarihi*, Ötügen Neşriyat, C. 4, İstanbul.

ARAT R. Rahmeti, Matbuat, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1957, C. 7, s. 380-393.

BİÇER Bekir, Abdürreşit İbrahim Efendi (1857-1944), *Konya Ansiklopedisi*, 1/24-25 (tarihsiz).

Böğürdelik Köy Rehberi 100. Yıl Anısına, Hazırlayan: 100. Yıl Organize Komitesi, Böğürdelik Köyü sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği yayını, 2008, (Konya).

CEYHAN Abdullah, 1991, *Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara.

DOĞRUL Ömer Rıza, 1949, Abdürreşid İbrahim'in Son Yılları, *Yeni Selâmet*, İstanbul, 7 Eylül 1949, C. IV, S. 32-100, s. 4-5, 16.

DÜNDAR Cevat, *Anadoluda Bir Fener Böğürdelik 100. yıl anısına armağan*, İstanbul 2007.

DÜZDAĞ M. Ertuğrul, 2007, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-1*, Kaynak Yayınları, İzmir.

ERSOY Mehmed Akif, 1977, *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İnkılâp ve Aka yayını, İstanbul.

Şeref Edib (FERGAN), 1381-1962, *Mehmed Akif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebülürreşad Neşriyatı, İstanbul.

KOÇSOY Şevket, 2002, *Türk Tarihi Kronolojisi, Türkler 1*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KUZEYEV Raim Gumeroviç, 2005, *İtil-Ural Türkleri*, Rusçadan Çeviren: Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul.

Mehmed Âsaf, 1994, *Volga Kıyılarında ve Muhtrra Esâret Hâtıra ve Mâcerâları*, Yayına Hazırlayan: Murat Cebecioğlu, Akademi Kitabevi, İzmir.

OKUR Salih, *Önderlerimiz*, "Abdürreşid İbrahim 1, 2, 3.", www.cevaplari.org/kyazar@yeniumit.com.tr.

RORLİCH Azade-Ayşe, 2000, *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Millî Kimlik*, Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul.

SONER Reyhan, 1994, *Abdürreşid İbrahim Efendi'nin Sırat-ı Müstakim'de Yayınlanan Makaleleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir.

TÜRKOĞLU İsmail, 1995, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", *Toplumsal Tarih*, S. 19, Temmuz 1995, s. 13-17.

TÜRKOĞLU İsmail, 1997, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara.

UZUN Mustafa, 1988, Abdürreşid İbrahim, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. I, s. 295-297.

YAMADA Yukimasa, 2009, *The Tokyo Cami Ottoman Architecture That Adopted the Latest Japanese Technology*, 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri/6th International Congress on Turkish Culture 21-26 Kasım 2005/21-26 November 2005 Ankara, c. 1, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara, s. 533-541.

<http://www.tawish.org/tatar/tatar-foto/foto-tatar-sahsiyetleri/foto-abdurresid-ibrahim/category/34.html>.